

AZ ARADI ÉS A SZEGEDI BOKÁLY

HEREPEI JÁNOS

Kökösi András királyi táblai ülnök és felesége Bágyoni Krisztina hagyatékának 1818-ban összeírt kimutatásában néhány, figyelmünkre nagyon érdekes értékelést találtam.¹ Ugyanis az akkori nagyküüllő-megyei *Oláhivánfalván* őrzött javaik között följegyeztetett:*

Aradi fedeles kancsó 8 — Rf. 8 (Darabja tehát 1 Rf = 60 kr. értékű)²
Aradi fedeleetlen kancsó 6 — Rf. 3 („ „ $\frac{1}{2}$ „ = 30 „ „)
Ismét másféle kancsók 8 — Rf. 2 („ „ $\frac{1}{4}$ „ = 15 „ „)

Ezekon kívül a kisküüllő-megyei *Harangláb*ban számba vett ingóságaik között volt:

Aradi fedeles kancsó Nro 8 — Rf. 4 (Darabja tehát $\frac{1}{2}$ Rf. = 30 kr.)
Aradi fedeleetlen kancsó Nro 6 — Rf. 2 („ „ „ $\frac{1}{3}$ „ = 20 „ „)
Vintzi és Tordai kancsók Nro 10 — Rf. 2 xr. 30. („ „ „ $\frac{1}{4}$ „ = 15 „ „)

Ebből az adatsorból, bárha más értékeléssel látták el az oláhivánfalvi, mint a haranglábi edényeket, mégis csak megállapítható, hogy a legkitűnőbb erdélyi készítményeknek tudott *vinczi* és *tordai* kancsóknál jóval nagyobb értéket jelentenek az *aradi* névvel nevezett cserépedények.

Kétség sem férhet hozzá, hogy ezek az *aradi* kancsók is *bokályok*, vagyis átlátszó ónmázás eljárással készített fájánsz-edények. Azonosításuk lehetőségét kutatva, figyelemmel kell lennünk más összeírások adataira is. Így a sepsiszentkirályi református egyházközség úrasztali készleteinek különböző időkből származó leltáraiban egy és ugyanazt az edényt 1767-ben *aradi*, 1777-ben *szegedi*, 1797-ben és 1800-ban *vinczi*, végül pedig 1803-ban ismét csak *szegedi* névvel jelölték meg.³ Ezek közül az elnevezések közül az eléggé kései, bár kétszeri előfordulású *vinczit* föltétlenül ki kell kapcsolnunk a számításainkból, minthogy erre e kancsónak más helyen ismertetendő leírásából megállapítható máz- és színezésszerű különbsége, továbbá a Kökösi-féle leltárban reánk maradt értékelés nem csekély eltérése is feljogosít. Ezeket az elnevezésszerű bi-

* A megyeelnevezések a múlt századi adatokra vonatkoznak.

¹ A Székely Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött Kökösi—Bágyoni-féle összeírás. 94. és 101.

² Egy Rhénes, vagy német forint 60 krajcár egységet tartalmazott, ellentétben a magyar forinttal, amely 100 magyar pénzt (denariust), vagyis 50 német krajcárt foglalt magában.

³ A Székely Nemzeti Múzeum levéltárában, valamint a sepsiszentkirályi ref. egyházközség papi hivatalában őrzött leltárak.

zonytalankodásokat azután megmagyarázhatjuk a leltárakat készítő egyik-másik pap járatlanságával, aminek megnyilvánulására számtalan más példát is idézhetnénk.

Ilyenképpen tehát maradna az *Aradról* és a *Szegedről* származtatott elnevezés, amelynek azután hihetőleg egy, vagy legalábbis közel egy fajta bokálykészítményre kell vonatkoznia. Minthogy pedig közöttük biztos választalat éppen a leltárkészítők bizonytalankodása miatt nem húzhatunk, a reájuk vonatkozó adatokat együttesen szükséges felsorolnunk, viszont a hivatalos közegek által készített összeírások meghatározásában nincsen miért kételkednünk.

Minden egyes leltárt végigböngészve, egyes példányokra vonatkozó hivatkozást találtam:

Háromszéken:

Kilyén községben. A sepsi református egyházmegye esperesi látogatási jegyzőkönyve szerint 1804. február 7-én összeíratott a többek között *ugyan egy fél ejteles Onba foglaltatott talpú, és ön fedeles kék virágos Szegedi kantsó.*⁴

Sepsiszentkirály faluban: a sepsi református egyházmegye egyházközségeinek leltára szerint 1767. április 7-én összeíratott: *7mo: Egy onn fedeles és talpais onba foglalt gesztenye színű, miniummal és arannyal virágzott Aradi, három fertályos Bokáj, Szász Városi Tzeténi János Collatuma: a' fenekén illyen írás vagyon: Tz. I. 1766. S. Sz. K.*⁵ Ugyanez a bokály az egyházközség „Monumentum Templi” című jegyzőkönyvében az „Úr Asztalára valo Portekak” között 1777-ben eképpen jegyeztetett föl: *Vagyon éj Szegedi kanna onos fedelű.*⁶ Majd az 1797. február 23-i esperesi vizitáció ismét más néven emlékezik meg róla: *Egy Vintzi on fedeles bokaly a' feneken illy betűkkel Tz. I. 1766.*⁷ Ugyanezzel a névvel illeti az 1800. évi október 29-i egyházlátogatási jegyzőkönyv szerkesztője is: *7° Egy Vintzi fekete, ön fedeles és talpas, kívül aranyos virágokkal ékes Bokálly; a' feneken T:Z:J. 1766.* Utána később kézírással följegyezve: *meg romlott, megint más kézzel utána írva: ez el adatot 48 Drokon 1827 be.*⁸ Végezetül az 1803. december 15-én tartott esperesi látogatás jegyzőkönyve szerint: *Egy Szegedi Onnas százú fedeles kantsójának a száda megromlott.*⁹

Kisküküllő-megyében:

Désfalva községben: A református egyházmegye ekklezsiáinak 1676—1714. esztendőkbeli javai között találjuk felsorolva: *Simon Mihályné egy zöld selyemmel varrott kendőt, 1 székely terítőt, 1 ön fedelű szegedi bokajt, 1 fehér csipkéskendőt adott.*¹⁰ Az ajándékozás a megjelölt időhatárnak valószínűleg második felében történt, minthogy a patrona ura: désfalvi Simon Mihály uni-

⁴ I. h. A sepsi egyházmegye 1802—06. évi esperesi látogatási jegyzőkönyve. 75.

⁵ I. h. Urbarium seu Inventarium Ecclesiarum Reformatarum Sepsiensium (Ao 1759.) 370.

⁶ Monumentum Templi Reformatorum Sepsi Sz. Kiralyiensium et Liber Infantium ab Anno 1760 Baptizatorum. 46/A. (Az egyházközség tulajdonában.)

⁷ A Székely Nemz. Múzeumban volt.

⁸ I. h. 195.

⁹ I. h. 72.

¹⁰ Illyés Géza: A küküllői egyházmegye javai és jövedelmei az 1676—1714. években. (Református Szemle. 1927: 668.)

tárius egyházi főkurátor 1723. november 28-án hunyt el,¹¹ s ezért kor szerint inkább beleilleszhető a XVIII. század első évei közé.

Harangláb községben, amely az előbbtől csupán 5 km távolságban fekszik: Kökösi András királyi táblai ülnök és felesége Bágyoni Krisztina 1818. május 1-én leltározott hagyatékában volt *Aradi fedeles kancsó Nro 8. Értéke: Rf. 4. és Aradi fedeletlen kancsó Nro 6. Értéke: Rf. 2.*¹²

Nagyküküllő-megyében:

Oláhivánfalva községben: ugyancsak néhai Kökösi András és megnevezett felesége javainak 1818. szeptember 28-án készített leltárában fordul elő: *Aradi fedeles kancsó 8. Értéke: Rf. 8. és Aradi fedeletlen kancsó 6; Értéke Rf. 3.*¹³

Udvarhely-megyében: Erdővidéken:

Erdőfüle faluban: Az erdővidéki egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyve szerint 1775-ben *van egy Szegedi Onas Kancsó Tsog János ajándéka.*¹⁴

Dél-Erdély hat községéből felsorolt 32 bokályról tudtuk meg *aradi*, illetőleg *szegedi* eredetüket. Közülük különösen a sepsiszentkirályi adatokból nyertünk nagyon becses meghatározást. Ezeket pontokba foglalva, megállapítható, hogy ez a cserépedény

1. *bokály*, egy esetben *kancsónak*, másban pedig helytelenül *kannának* meghatározva;
2. ürtartalma szerint: *három fertályos*, vagyis háromnegyed ejteles;
3. *őnfődeles*;
4. talpa is *őnba* foglalt;
5. készítési módja: *bokály*, tehát átlátszó ónmázás kancsó;
6. *gesztenyeszínű*, más adat szerint: *fekete*. (Tekintettel arra a körülményre, hogy ha csakugyan fekete mázú lett volna, abban az esetben a következő pontokban megjelölt mintázat rajta nem lett volna látható; ennek következtében tehát el kell fogadnunk a gesztenyeszínű megjelölést, hozzáfűzve azt a lehetőséget, hogy itt annak bizonyosan a legsötétebb árnyalata jelentkezett.
7. díszítése: *kívül virágokkal ékes*, ennek pedig színezése;
8. az egyik meghatározás szerint: *aranyos*, a másik szerint pedig *míniummal és arannyal virágozott*.

E részletezés megtétele után most már tüstént tudunk azonosítani is, például a Székely Nemzeti Múzeum cserépedényeit választva. Itt azután három egyező mívű bokályt találtunk, amely mindenképpen megfelel a fenti leírás pontjainak. Lényegtelen eltérés csupán annyi, hogy az egyik födeletlen és talpa sincsen ónnal keretelve. Ezt az utóbbi bokályt 1942-ben Budapesten egy régiségkereskedőtől vásároltam s ő azt erdélyi eredetűnek állította. Ennek máza valóban sötét gesztenyeszínű, mintázata pedig csakugyan míniummal és arannyal festett, finom vonalvezetésű arabeszkek, amelyeknek kiképzése nagyon gyakorlott kezű, jeles mesterre vall. Festése ma már kevésbé kopottas volt. A másik két bokály, amely a Múzeum régibb anyagához tartozott, mázának színében valamennyire eltér az előbbtől. Mindkettő sötét lilásvörös, illetőleg

¹¹ Gál Kelemen: A kolozsvári unitárius kollégium története. I, 223.

¹² A SzNM. levéltárában. 101.

¹³ I. h. 94.

¹⁴ Az erdővidéki egyházmegye jegyzőkönyvei között.

szederjes mázú, egyebekben azonban éppen úgy miniummal és arannyal festett, sűrűn elhelyezett levélkékből és indácskákból képzett, finom mintázatú, amely a kancsó külső egész palástját betölti. Ezek is kissé kopottasok, mázuk azonban éppen úgy sértetlen volt.

E típus volna tehát az *aradi*, illetőleg *szegedi* kancsó, amely nemcsak arannyal történt kifestéséért, hanem mázának évszázadokon keresztül utolérni nem tudott színezéséért és mélytűzű pompájáért, valamint előállításának kiváló finomságáért méltán megérte, hogy becsben a különben nagyon jeles *vinci*, meg *tordai* bokályok fölé helyezték. Megbecsült mivoltát bizonyítja az a körülmény is, hogy akkor, amikor a sepsiszentkirályi kancsó száda már megromlott, 1827-ben mégis 48 denárért, vagyis 24 krajcárért el tudta adni az egyházközség előjárósága, tehát még így is jóval magasabb áron, mint amennyire az 1818. esztendőbeli Kökösi-féle leltárban a nem-aradi kancsókat értékelték.

Ezek után a *sepsiszentkirályi* leírásból fölismert típus mellé állítsuk a *kilyéni szegedi* kancsót. A kapott szűkszavú leírásban — a félejteles úrtartalomtól és az ónba foglalt talpú és ónfődeles fölszereléstől eltekintve — arra kell különös figyelemmel lennünk, hogy a leltári leírás *kék virágosnak* ismereti. Ámde, ha a *szegedi* és az *aradi* bokályok mázának az előbb megállapított gesztenye-, vagy szederjes szín lett volna az egyetlen fajtája, abban az esetben a kékre színezett virágok a sötét alapon egyáltalában nem lettek volna láthatók, de különben is úgy látszik, hogy a mintázatnak miniummal és arannyal való megírása volt e gyártmányok különlegessége, ezért tehát az eddig megismert gesztenyeszínű, lilásvörös, illetőleg szederjes mázú *szegedi* és *aradi* kancsókon kék virágokat nem kereshetünk. Mindezekért a *kilyéni* egyházközség bokályának leírását — szűkszavúsága miatt — összevontnak kell kijelentnünk, *kék mázú, virágos* mintázattúra kiegészítve. Így most azután ismét sikerült egy újabb azonosításunk, ugyancsak a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményében találva meg a megfelelő példát egy, az előbbiekkal azonos úrtartalmú, formájú és kidolgozású kancsóban. Ennek máza türkizkék, erősen kopottas mintázata pedig ugyancsak miniummal és arannyal finoman megírt levél- és indaelemekből képezetett. Máza ennek is sértetlen lévén, az állapítható meg, hogy a mintázat reáfestését egy második, talán gyengébb égetés követte.

A kisküküllő-megyei *Bernád* falu református egyházközségének 1676-tól 1714-ig terjedő években őrzött klenódiumai között említenek *1 kék, tarka ón fedelű bokáj-t.*¹⁵ E színösszetételt nem tudom másképpen elképzelni, minthogy világoskék alapra — az összeíró szerint — tarka mintázatok valának festve s illetéknéppen azonos, vagy legalábbis rokon kiképzésű lehetett a *kilyéni*vel. Kétségtelen ugyan, hogy a XVIII. századbéli bokályok között ismerünk hamvaskék alapozású, tarka virágmintázatú edénykéket, ámde a *bernádi* adatokban és lelőhelyben távol fekszik az ismert példányok korától és elterjedési körzetétől.

E megállapítások megtétele után föl kell tennünk a kérdést, hogy vajjon a *kilyéni* lett volna-e a *szegedi* s a *sepsiszentkirályi* az *aradi* típus képviselője? Alig hihető. Ellenben valószínű, hogy mindkét elnevezés ugyanazt, bárha két-féle színű mázzal készített fajtát jelöl. A biztos szétválasztást nem sikerült megtennem, minthogy a hajdani fazakasiparművészet folytatása már régesrég-

¹⁵ Református Szemle 1927: 688.

óta megszakadt. Sebestyén Károly kiváló néprajzosunk 1943-ban szóban közölt felvilágosítása szerint Szegeden még csak emléke sincsen, hogy ott valaha jeles cserépipar élt volna. De az egykor mégis csak itt élt fazekasságnak emlékei közül Bálint Sándor professzor sem tud tárgyi emléket felmutatni. De vajjon Szegednek és Aradnak egyáltalában volt-e művészi fazekasipara?

Borovszky Samu szerint *Mező-Szegednek* 1199 előtti időben történt keletkezése az Erdélyből jövő állandó sószállítmányoknak köszönheti eredetét. Ugyanis itt a Marosnak a Tiszába való betorkolásánál királyi tisztviselő székelt, aki azután a sónak átvétele, szétosztása és elszállítása iránt intézkedett. Segéd-, vagy alkalmi személyzete számos fuvarosból állhatott, ezek azután a királyi udvartól elkezdve, mindenfelé elszállították a meghatározott sómennyiséget. Idővel ez, az országot járó fuvaroszemélyzet hivatásos kereskedővé fejlődött,¹⁶ akik már nemcsak a sóval, hanem a közülük lassanként kifejlődött iparososztály termékeivel is felkeresték a közeli és a távoli vidékeket. Így történhetett azután, hogy az 1522-ben összeírt 1549 családfő közül már 1202 volt azoknak a száma, akik csupán csak mint kézműves, halász, molnár, fuvaros, hajós stb. iparral és kereskedéssel foglalkoztak.¹⁷ De még pontosabban szólva, 291 iparos között összesen 5 fazekas és 4 korsós találtatott, akik céhet is alkottak.

1526. szeptember 28-án a török elfoglalván Szegedet, fölégette s — Hilf Lászlónak az itteni iparosság történetéről írott munkája szerint — ekkor a város ipara is megsemmisült s a fazekasok céhlevele is elpusztult.¹⁸ Azonban hogy itt véglegesen mégsem semmisült meg, hanem csak megfogyatkozott és leromlott az életlehetőség, mutatják a XVII. század derekatáji adatok, amelyek bárha csak mellékesen érintik a nehéz török jármot, a rácok rablásait, a végvári őrségek embertelen pusztításairól azonban keservesen számolnak be. Reizner János Szeged történetében az egykori levelek alapján arról tudósít, hogy a fülekiek 1641-ben több ízben is felperzselték a környékbeli falvakat, valamint Szeged egyik külvárosát: a felsővárosi szigetségen fekvő *Fazékszert* is ekkor rabolták ki.¹⁹ Természetes, hogy amikor a végvári vitéz 6–7 éven át nem kapott a hadparancsnokságtól egy fillér zsoldot, egy harapás kenyeret, úgy kellett tehát magáról gondoskodnia, ahogyan tudott. A főtiszteknek Bécsbe küldött jelentéseik világosan feltárják, hogy *a magyar katona előtt csak két eshetőség áll: vagy éhen kell halnia, vagy rablónak kell lennie.*²⁰ Ilyen körülmények között a szegedi *fazékszőriek* is kénytelenek voltak minden holmijukat a palánkon belül hordani s éjjelre maguk is oda húzódní. A *Fazékszört* azonban — Reizner szerint — végképpen mégsem hagyhatták el, mert ott voltak ipartelepeik, edényégető kemencéik, hajó-ácsoláshoz beszerzett fakészletük s a Tiszából kihalászott kotrék, amely tüzelőanyagukat szolgáltatatta.²¹ Csatoljuk ehhez Gombkötő János füleki lovas hadnagynak a pozsonyi királyi kamarához ugyancsak 1641-ben intézett jelentésének azt a foglalatját, hogy

¹⁶ Borovszky Samu bírálata Reizner János: Szeged története c. könyvéről. Századok. 1900: 630.

¹⁷ I. h. 636–37.

¹⁸ Hilf László: A szegedi iparosság története. Szeged 1929. 12–14., 29. (E könyv adataihoz Kovács Sándor tanár szívességéből jutottam hozzá.)

¹⁹ Reizner János: Szeged története. I. Szeged, 1899. 134.

²⁰ Takáts Sándor: Kísérletek a magyar haderő felosztására. 1671–1702. Századok. 1904:1, 17.

²¹ Reizner János I, 135.

Szeged három részből áll, mégpedig az egyik részben, vagyis a várban és palánkjában a török lakik; a második rész a derék város, ebben magyarok laknak és ez kedvét is keresi a kamarának; a harmadik rész a *Fazékszer*, amely a palánkhoz van foglalva, de ebbe mind csak mesteremberek szorultak s kívül laknak a palánkon a Tisza felől; ezek nem akarják a magyarországi urakat, hanem mind afféle törökkel bélelt emberek, tisztán csak a törökkel értenek egyet, maguknak pedig csak a maguk hizlalására vagyon gondjuk.²² Ha azonban Kovács Mihály főbírónak ugyanehhez a füleki hadnagyhoz intézett leveléből olvassuk a *fazékszöriek* nyomorgattatását,²³ nem csodálkozhatunk rajta, ha két rossz helyett mégis inkább csak egyet választottak.

Viski Károly megállapítása szerint: a török foglalás következtében az ország két műveltségterületre szakadván, az egyikken — amely Erdély és a maradék magyar királyság területére korlátozódott — a céhbeli fazakaslegények vándorlása következtében új stílushatások formálták át a korábbi díszítmény-hagyatékot, a másikon pedig — amely a török hódoltság területére terjedt ki — föltehetőleg csak a török s egyéb balkáni hatásnak is kitéve élte eddigi életét s egészen más jellegű, formában is gazdagabb, de vaskosabb, más színű fazakasmunkát termelt ki még a legújabb időkben is. Sőt a hódoltságbeliek, mert lehetőségük sem volt reája, majdnem semmit sem tanultak a céheknél is zártabb életet élő újkeresztyén mesterektől sem.²⁴

A szegedi fazekasság egykorú virágzására az is jellemző, hogy a törökök kiűzése után céhük 1719-ben már újjászületett. Ezt az a körülmény teszi bizonyossá, hogy körpecsétjükre ez az évszám van vésve.²⁵

A lakosságnak beköltözéssel történt felfrissülésére egy egészen különleges föltételezéssel kapcsolatosan tudunk reávilágítani. Ugyanis a XVII. század második felében a háromszéki Altorjáról — bizonyára az 1658. évi török-tatár pusztítás következtében — több székely férfi menekülve el, Szegeden telepedett le; közöttük — a szegedi katolikus egyházi anyakönyv feljegyzései szerint — ott találjuk Vastagh Balázst, a kiváló festő- és szobrászművész-család őseit is.²⁶ A szegedi alsóvárosi és belvárosi anyakönyveket áttanulmányozva, ha a bekövetkezett hiányosságok miatt ma már nem is lehetséges a XVII. század második feléig visszamennem, az 1710–20–30-as esztendőekben mégis több székely eredetűnek is tartható családnevet jegyeztem ki; ilyenek a többek között a nagyon elterjedt Vastaghokon kívül a Baló,²⁷ Bartos, Bodor, Erdélyi, Kónya, Martonosi, Vajda, sőt Oláh stb.²⁸ E megállapítással csak azt akarjuk föltételezni, hogy a lakosságnak s közöttük az iparosságnak is még a török uralma idején is megvolt a derék utánpótlási lehetősége.

Az elmondottak után visszatérve az előbb említett okmányszámokban veendő bizonyítékokra, e jelentésekből előbukkanó helynévben, az iparosság fészében: a *Fazékszerben* határozott tanúságtételét látjuk annak a helyzetnek, hogy a város e részének talán legnagyobb jellegzetességét a fazakasok adhat-

²² Borovszky Századok. 1900: 640.

²³ Reizner IV, 179.

²⁴ A magyarság néprajza. 2. kiadás II, 322–23.

²⁵ Hilf. 63. és Bálint Sándor: Szegedi szótár. Bp., 1957. I, 409.

²⁶ Herepei János: Vastagh György. Pásztortűz 1941, 277.

²⁷ Ma Baló.

²⁸ Itt mondom köszönetet mindkét parókia plébánus urainak, valamint Bálint Sándor egyetemi tanárnak, mint akik nagy előzékenységgel segítettek elő kutatásaimat.

ták. Csupán a teljesség kedvéért hivatkozom arra a helyzetre is, hogy a fazakas iparáról is jeles Sárospatak kollégiumának egyik, városfelőli, XVII. századi eredetű épületszárnyát *Fazekas-sor* névvel jelölték.²⁹ Az is megemlíthető, hogy Kolozsvárott a fazekasokról két utca is volt elnevezve s a nagyobbiknak neve már a XV. század derekán jelentkezett.

Elemzésünket tovább folytatva, tehát bizonyosnak kell mondanunk, hogy Szegednek e tájban aránylag eléggé jelentékeny fazakas ipara lehetett. Igaz, hogy a lakosság itt „törökkel bélelt”, vagyis törökhöz húzó volt. Már most ha arra figyelünk, hogy amiként a fejedelmi udvarban falborító bokálycsempéket készítő törökországi iparosok is megfordultak, azonképpen talán még inkább hihető volna, hogy más kézművesek a meghódított területekre s az adófizető országokba is kirajzoltak. Ismeretesek a persa-arab-török agyagművességnek csaknem utolérhetetlenül remek készítményei, ezekkel azután egybe vetve az *aradi* és *szegedi* bokályok vörös szederjes, gesztenyeszínű, meg türkizkék fémmázás alapra miniummal és arannyal írott arabeszkait, levél- és indadíszítményeit, talán nem tarthatnók lehetetlennek, hogy ebben a két, török uralom alatti városban egy-egy provinciális muzulmán ipari és kereskedelmi központot találtunk volna meg. Ámde bizonyos, hogy egy-két török fazakas, avagy fazakas-áruval kereskedő ember még nem lehetett egy egész városrész névadója, ellenben a *Fazékszer* elnevezésnek a magyar lakosságtól eredő régebbi gyökere keresztelésen kell alapulnia. Azután meg a szegedi török állomás egyáltalában nem foglalt el olyan tekintélyes helyet, hogy ott egészen kiváló muzulmán iparosság, avagy kereskedővilág telepedhetett volna le. Sőt ha az úgynevezett *szegedi* bokály eredeti török iparcikk lett volna, amelynek főforrása Istantbul, avagy kelet valamelyik másik nagy városa, Erdélybe semmiképpen sem Szeged és Arad felőli kerülőúton, hanem a Kárpátok déli szorosain keresztül török, vagy még inkább görög, meg örmény kereskedők révén a határmenti harmincados állomások megkerülése nélkül jött volna be. Ezért nevükben is a „török” jelzős megszorítást is meg kellene találnunk, amiként például Bornemissza Anna fejedelemasszony gazdasági naplóiban 1671. június 8-áról keltezve olvashatjuk, hogy Horváth András harmincados *Vásárlott*... *Fekete citromlevet egy török korszóban négy oroszányos talléron*.³⁰ Csakhogy az itt megjelölt „török korszó” más típust képviselt, mint a mi, olasz hatás alatt formált bokályedényeink!

Tudjuk, hogy Szeged már a XVI. század derekán török kézen volt, Arad virágzó várost pedig az ellenséges támadás 1555-ben pusztította el, a lakosság megmaradt része azután a régi telephelytől körülbelül egyórányi távolságra keresett magának új letelepedési helyet, a régítől körülbelül egyórányi távolságra alakította a mai város magvát,³¹ azonban a fejedelemség első százada óta Lippával együtt többször cserélt gazdát, mígnem Bethlen Gábornak Lippáról, e nem csekély erősségű végvárról 1616-ban véglegesen le kellett mondania,³² s így — Szalárdi krónikája szerint — *Arad nevű török kastély*³³ is csakhamar kezükbe került. Amikor azután végtére is megindult a törökök elleni hadjárat, a császári

²⁹ Marton János: A sárospataki református főiskola története. I. 87. — Román János: A sárospataki kollégium. Bp., 1956. 7—9. 11. 13.

³⁰ Szádeczky Béla: I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása. I, 99.

³¹ Tudományos gyűjtemény IV, 1821. 73.

³² Szalárdi János Siralmas magyar krónikája. Pest, 1853. 35—36.

³³ I. h. 358.

hadak őket már 1686-ban elűzték Szegedről, Arad környékét: Borosjenőt, Világost szinte egy évtizeddel később: 1693-ban, Váradot is ugyanakkor, Gyulát meg 1695-ben vették meg, Temesvárra pedig csak 1716-ban került a sor. Közben azonban itt is – ott is: Arad alatt Lippánál, majd Karánsebesnél is felújították a harcot a betörő török hadak, tehát a Maros–Tisza–Duna-szög ekkor még csöppet sem kedvezett a békés ipari munka fejlődésének, vagy éppen felvirágzásának.

E bokályok tehát nem lehettek török készítmények, jóllehet színezésük s mintázásuk nagyon is kelet felé csábít, de nem lehettek saját iparművészeinknek a XVII–XVIII. századforduló táján először feltűnt új hajtásai sem.

Bónis Ferencnek talán kassai udvarházában 1668. február 3-án összeírt ingóságai között találjuk *Veres szederjes bokály új keresztény korsó nr. 1.* körülírással megnevezett portékát.³⁴ Ennek „veres szederjes” színe, vagyis máza nagyon eltér az újkeresztények (anabaptisták) megszokottabb fehér, avagy kobált-kék mázától, ellenben pontosan megfelelne a *szegedi* és *aradi* névvel jelölt bokályok alapszínének. Ugyancsak Bónis Ferenc kassai házában újkeresztényen fazakas munkái között fordul elő *egy hosszas azonféle aranyos festett pohár nr. 1.* Ennek az utóbbinak kék mázát és aranyos festését megegyezőnek tartjuk a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményének fentebb idézett darabjával, mindkettejük pontos egyezését azonban mégsem tudhatjuk kimutatni a kassai leltár szüksézsavúsága miatt. De ehelyett a kisküküllő-megyei *Désfalván* s netalán *Bernádon* is már az 1676–1714. esztendőik között, vagyis abban az időben, amikor a Bethlen Gábortól Alvincre telepített, tehát vinci újkeresztények helyhez kötött kiváltságai még mindig zavartalanul érvényben valának, mégis csak megtaláltuk a *szegedi bokályt*. Láttuk azonban azt a helyzetet is, hogy mind a kétségtelenül *vinci* bokályokra, mind pedig a *szegedi* és *aradi* kancsókra vonatkozó egyidejű adataink csakis Délerdélyben jelentkező, független külön ipari központokra utalnak, minthogy a vinci anabaptistáknak ekkor még egyáltalában nem állott érdekükben kiváltságolt helyükről történendő kirajzásuk. Arra sem gondolhatunk, hogy akár az erdélyi, akár pedig a felsőmagyarországi újkeresztény iparosok legjelesebbjeinek egynéhánya társaitól különválva, éppen a török uralom alatt sínylődő területekre, avagy a török iga alól már felszabadult, de gazdaságilag, vagyonilag, sőt lakosságában is jó részben kipusztított vidékekre telepedett volna le s éppen az elszegényedett törzslakosság, vagy a beszivárgó, de még vagyontalan jövevények számára kezdette volna s másfajtajú bokájoknál értékesebb és ezért drágább iparcikkeket készíteni. Viski megállapítása mellé éppen itt kell lerögzítenünk, hogy a *szegedi* és *aradi* bokály azonosított példányaiból megállapíthatólag megformálásuk és alakjuk lényegében mégsem tér el a meghódolatlan területek készítményeitől, csupán mintha egy kicsinyég zömökebbek és valamicskével vastagabb falúak lennének az Erdélyben és a kapcsolt részekben, valamint a királyság maradék területein készült finom kivitelű edényeknél.

Mindezek alapján föl kell tételeznünk, hogy *Szeged* fazakas ipara az idegen, mégpedig határozottan olasz, vagy a missziót teljesítő raguzai ferencesekkel bejött iparosok hatását vagy még a török hódítás előtti időben fogadta be, vagy pedig a török uralom tartama alatt netalán külső országokba is elvetődő

³⁴ Történelmi Tár 1886: 581.

szegedi mesterlegények hozták magukkal haza, ahol helyi sajátosságokat öltött magára.

Arad városa azután — egy 1821. évi leírás szerint — „itt a' közép Ponton, a Maros partján feküdvén, piartzos nagy árúlló hely, Emporiuma az Erdélyből, Bánátból, Szeremségből jövő, Pamukat, Móldovából, Bukarestből hordó Gyiót-zoknak és a' Szászszí városbéli Magyar Szekereseknek”,³⁵ valamint bizonyosan a Tisza felől jövő áruknak is, ezért nagyon hihető, hogy az itteni iparosság is átvette a különböző s főképpen a nyugati irányból érkező hatásokat s ezért valószínű, hogy a magakészítette bokályokon megnyilvánuló ízlést és különleges előállítási módot a Maros vonalán közvetlen vonalat tartó Szegedtől nyerte, illetőleg a szegedi készítményeknek lerakatává vált.

DER BOKÁLY IN ARAD UND IN SZEGED

VON

J. HERPEI

Das Wort Bokály gedeiht heute auf ungarischem Sprachgebiet am besten in Siebenbürgen. Eine schon festgestellte Sache ist, dass man den Ursprung dieses Wortes im dialektalen piemontesischen Wort „bocal“ oder eher im venezianischen Wort „bocal“.

Aus den siebenbürgischen Familieninventarien und kirchlichen Inventarbüchern können wir auch wissen, dass die meisten schriftlichen und sachlichen Denkmäler ebenso hier uns überliefert sind, da die Fürsten des 17. Jahrhunderts alles getan haben, um das Gewerbe und die Kultur ihrer Länder zu entwickeln. Ausser ihnen aber finden wir auch den Weg, der vermutlich aus Venedig oder Dalmatien ausgehend nach Szeged und von dannen nach Siebenbürgen führend die verschiedenen Sorten der durchsichtigen zinnglasierten Töpferwaren mit sich gebracht hat.

Nach Beweisen, die im 18. und 19., vielleicht auch im 17. Jahrhundert zum Vorschein gekommen sind, kann man an diesen von den Siebenbürgen „szegeder“ genannten Pokalen die unten aufgezählten charakteristischen Eigenschaften unterscheiden:

1. Art: Bokály, d. i. irdenes Krüglein;
2. Rauminhalt: ungefähr $\frac{3}{4}$ Eitel;
3. Ausstattung: meist mit Zinndeckel und Zinnspund, mit eine Zinnklappe am Deckel, die Sohle auch mit Zinn eingerahmt;
4. Herstellungsart: durchsichtiges zinnglasiertes Krüglein;
5. Farbe der Glasur: hell oder eher dunkel kastanienbraun, manchmal auch dunkelblau oder lilarot; eine andere Färbung: hellblau;
6. Verzierung: aussen mit Blumen und Arabesken dekoriert, diese Letzteren mit Mium und Gold gefärbt.

³⁵ Tudományos Gyűjtemény 1821: 79.